

Research paper / Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-147-169>

MPHTI 06.61.33

JEL: Q01, R10, R30

Comparative Assessment of Regional Differences in the Dynamics of Key Economic Indicators Kazakhstan

Akbota G. Anessova^a, Chingiz B. Zhumagulov^b, Gulnaz Zh. Alibekova^c, Raigul D. Doszhan^{b*}

^aEurasian Technological University, 109 Tole bi str., A05K2B9, Almaty, Kazakhstan; ^bAl-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi ave., A15E3D0, Almaty, Kazakhstan; ^cInstitute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan

For citation: Anessova, A. G., Zhumagulov, C.B., Alibekova, G. Zh. & Doszhan, R. D. (2023). Comparative Assessment of Regional Differences in the Dynamics of Key Economic Indicators Kazakhstan. *Economics: the strategy and practice*, 18(4), 147-169, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-147-169>

ABSTRACT

The purpose of this study is to conduct a comprehensive assessment of regional differences using key economic indicators and identify regional disparities. The study used the method of multidimensional comparative analysis and the possibility of applying it to the assessment of the economic potential of the regions Kazakhstan. The assessment includes indicators divided into three groups: financial and economic conditions, business development indicators and the standard of living of residents. The level of tax collection reflects the economic activity and productivity of business in the region, the assessment of business development indicators provides valuable information about the entrepreneurial ecosystem of the region and the growth rates of SMEs and industry in the region, the assessment of the standard of living of residents allows you to get an idea of the quality of life in the region. Target indicators were selected for the assessment, such as the receipt of taxes to the budget and the National Fund of Kazakhstan, GRP, the number of SMEs and its share in GDP, investments in fixed assets, retail trade, population growth, Average wages, the population with an income below the subsistence minimum. The results of the study can be used both at the state and local administrative level to develop programs and strategies aimed at reducing regional disparities, stimulating economic growth, and improving infrastructure in underdeveloped regions.

KEYWORDS: Regional Differences, Gross Regional Product, Regional Economy, Geographical Division, Socio-Economic Indicators, Kazakhstan

CONFLICT OF INTEREST: the authors declare that there is no conflict of interest.

FINANCIAL SUPPORT: This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant «Comprehensive geographical assessment of sustainable development of large cities of the Republic of Kazakhstan» No. 19677682).

Article history:

Received 19 September 2023

Accepted 21 November 2023

Published 30 December 2023

* **Corresponding author: Doszhan R.D.** – PhD, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Ave., A15E3D0, Almaty, Kazakhstan, 87015300030, email: rdd2011@mail.ru

Қазақстанның негізгі экономикалық көрсеткіштерінің динамикасы бойынша өңірлік айырмашылықтарды салыстырмалы бағалау

Анесова А.Г.^с, Жумагулов Ч.Б.^а, Алибекова Г.Ж.^б, Досжан Р.Д.^{а*},

^аЕуразиялық технологиялық университеті, көш. Төле би 109, А05К2В9, Алматы, Қазақстан; ^бәл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, даңғ. әл-Фараби 71, А15Е3D0, Алматы, Қазақстан; ^сҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, көш. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан

Дәйексөз үшін: Анесова А. Г., Жумагулов Ч. Б., Алибекова Г. Ж., Досжан Р. Д. (2023). Қазақстанның негізгі экономикалық көрсеткіштерінің динамикасы бойынша өңірлік айырмашылықтарды салыстырмалы бағалау. Экономика: стратегия және практика, 18(4), 147-169, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-147-169>

ТҮЙІН

Бұл зерттеудің мақсаты негізгі экономикалық көрсеткіштерді қолдана отырып, аймақтық айырмашылықтарды жан-жақты бағалау және аймақтық диспропорцияларды анықтау.

Зерттеуде көпөлшемді салыстырмалы талдау әдісі және оны Қазақстан өңірлерінің экономикалық әлеуетін бағалауға қолдану мүмкіндігі пайдаланылды. Бағалау үш топқа бөлінген көрсеткіштерді қамтиды: қаржылық және экономикалық жағдайлар, бизнесті дамыту көрсеткіштері және халықтың өмір сүру деңгейі. Салық жинау деңгейі өңірдегі бизнестің экономикалық белсенділігі мен өнімділігін көрсетеді, бизнестің даму көрсеткіштерін бағалау өңірдің кәсіпкерлік экожүйесі туралы және пен өңірдің өнеркәсібінің өсу қарқыны туралы құнды ақпарат береді, тұрғындардың өмір сүру деңгейін бағалау өңірдегі өмір сапасы туралы түсінік алуға мүмкіндік береді. Бағалау үшін бюджетке және Қазақстанның Ұлттық қорына салықтардың түсуі, Жалпы аймақтық өнім, Шағын және орта кәсіпкерліктің саны оның оның ЖІӨ-дегі үлесі, негізгі капиталға инвестициялар, бөлшек сауда, халық өсімі, орташа жалақы, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық сияқты нысаналы индикаторлар таңдалды.

Зерттеу нәтижелері мемлекеттік және жергілікті әкімшілік деңгейде аймақтық диспропорцияларды азайтуға және экономикалық өсуді ынталандыруға, дамымаған аймақтардағы инфрақұрылымды жақсартуға бағытталған бағдарламалар мен стратегияларды дайындау үшін пайдалы болады.

ТҮЙІН СӨЗДЕР: аймақтық айырмашылықтар, жалпы өңірлік өнім, өңірлік экономика, географиялық бөліну, әлеуметтік-экономикалық индикаторлар, Қазақстан

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: мақала ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды («Қазақстан Республикасының ірі қалаларының тұрақты дамуын кешенді географиялық бағалау» ЖРН АР 19677682).

Мақала тарихы:

Редакцияға түсті 19 Қыркүйек 2023

Жариялау туралы шешім қабылданды 21 Қараша 2023

Жарияланды 30 Желтоқсан 2023

* **Хат-хабаршы авторы:** Досжан Р.Д. – PhD., қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, даңғ. әл-Фараби 71, А15Е3D0, Алматы, Қазақстан, 87015300030, email: rdd2011@mail.ru

Сравнительная оценка региональных различий по динамике ключевых экономических показателей Казахстана

Анесова А.Г.^с, Жумагулов Ч.Б.^а, Алибекова Г.Ж.^б, Досжан Р.Д.^{а*}

^аЕвразийский технологический университет, ул. Толе би 109, А05К2В9, Алматы, Казахстан; ^бКазахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, А15Е3D0, Алматы, Казахстан; ^сИнститут экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан

Для цитирования: Анесова А.Г., Жумагулов Ч. Б., Алибекова Г. Ж., Досжан Р. Д. (2023). Сравнительная оценка региональных различий по динамике ключевых экономических показателей Казахстана. Экономика: стратегия и практика, 18(4), 147-169, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-147-169>

АННОТАЦИЯ

Цель данного исследования провести комплексную оценку региональных различий с помощью ключевых экономических показателей и выявление региональных диспропорций. В исследовании был использован метод многомерного сравнительного анализа и возможность применения его к оценке экономического потенциала регионов Казахстана. Оценка включает показатели, разделенные на три группы: финансовые и экономические условия, показатели развития бизнеса и уровень жизни жителей. Уровень собираемости налогов отражает экономическую активность и производительность бизнеса в регионе, Оценка показателей развития бизнеса дает ценную информацию о предпринимательской экосистеме региона и о темпах роста малого и среднего предпринимательства (МСП) и промышленности региона, оценка уровня жизни жителей позволяет получить представление о качестве жизни в регионе. Для оценки были выбраны целевые индикаторы такие как, Поступление налогов в бюджет и Национальный Фонд Казахстана, Валовой региональный продукт, количество МСП и ее доля в Валовом национальном продукте, инвестиции в основной капитал, розничная торговля, прирост населения, Средняя заработная плата, Население с доходом ниже прожиточного минимума. Результаты исследования могут быть использованы как на государственном, так и на местном административном уровне для разработки программ и стратегии, направленные на сокращение региональных диспропорций, и на стимулирование экономического роста, улучшение инфраструктуры в слаборазвитых регионах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: региональные различия, валовой региональный продукт, региональная экономика, географическое разделение, социально-экономические индикаторы, Казахстан

КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСОВ: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

ФИНАНСИРОВАНИЕ: Статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования («Комплексная географическая оценка устойчивого развития крупных городов Республики Казахстан» ИРН 19677682).

История статьи:

Получено 19 сентября 2023

Принято 21 ноября 2023

Опубликовано 30 декабря 2023

* **Корреспондирующий автор:** Досжан Р.Д. – PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби 71, А15Е3D0, Алматы, Казахстан, 87015300030, email: rdd2011@mail.ru

Кіріспе

Аймақтық өзгешеліктер ел ішіндегі немесе елдер арасындағы әртүрлі географиялық аймақаралық экономикалық, әлеуметтік немесе басқа дамуға байланысты көрсеткіштері арасындағы теңсіздіктер мен айырмашылықтарды білдіреді. Бұл өзгешеліктер әртүрлі жолдар арқылы көрініс табады және аймақтың әл-ауқаты, табыс деңгейі, білім мен денсаулыққа қол жетімділік, инфрақұрылымды дамыту және жалпы өмір сапасы сияқты түрлі аспектілеріне әсер етеді.

Аймақтық өзгешеліктер елдің дамуында шешуші рөл атқаратынын өңірлердің әлеуметтік экономикалық ахуалына тигізген оң немесе теріс әсерінен байқауға болады. Бұл өзгешеліктерді түсіну және оларға байланысты мәселелерді шешу елдің тұрақты дамуы мен көркеюі үшін аса маңызды. Бұл өзгешеліктер ел ішіндегі түрлі аймақтар немесе елдер арасындағы экономикалық әл-ауқат, бизнес көрсеткіштері және өмір сүру сапасындағы айырмашылықтармен байланысты. Кейбір аймақтар тұрақты экономиканың арқасында өркендеп жатса, басқалары жұмыссыздық пен кедейшілікке тап болып, негізгі қызметтерге қол жетімділіктің шектеулігін бастан кешеді.

Аймақтық өзгешеліктерді жою үкіметтің және құзырлы органдар алдындағы маңызды мәселелердің бірі деп айтуға болады, өйткені бұл диспропорциялар әлеуметтік және экономикалық теңгерімсіздікке, аймақтық тәртіп бұзушылыққа, тіпті саяси тұрақсыздыққа да әкелуі мүмкін (Case & Deaton, 2020).

Бұл диспропорцияларды азайту мақсатындағы іс шараларға экономикалық өсуді ынталандыру, инфрақұрылымды жақсарту және дамымаған аймақтардағы негізгі қызметтерге қол жетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған саясатты қамтиды.

Қазақстан өңірлерінің әрқайсысы бірегей сипаттарымен, ресурстары мен даму әлеуеті ерекше теңізге шығу мүмкіндігі жоқ әлемдегі ең ірі мемлекет. Еліміз 17 аймаққа, оның ішінде 14 облысқа және республикалық маңызы бар үш қалаға бөлінген. Әр аймақ орналасқан жері, халқы, экономикалық қызметі мен тарихына қарай өзгеше (Tsaurkubule et al., 2020).

Қазақстандағы өңірлік өзгешеліктерді бағалау еліміздің тарихи дамуында ізін қалдырды, 20 жылдан бері елде ұлттық экономиканы дамытуға бағытталаған ірі агломерациялар бой алып, салалық кластерлердің қызметін қамтитын өңірлік саясат іске асырылып келеді. Түрлі экономикалық өзгерістер елдегі аймақтар мен

қалалардың дамуына өз әсерін тигізді. Қазақстан Үкіметі өңірлік өзгешеліктерді азайтудың және барлық азаматтардың әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін теңгерімді дамуға жәрдемдесудің маңыздылығын мойындады (OECD, 2020).

Қорытындылай келе, Қазақстандағы аймақтық өзгешеліктерді анықтап, теңгерімдікке ұмтылу елдегі маңызды мәселелердің бірі екені анық. Осы аймақтық өзгешеліктерді түсіну және бағалау құзырлы органдар мен мүдделі тараптарға аймақтық өсу мен дамудың тиімді стратегияларын жүзеге асыру үшін қажет. Бұл зерттеу Қазақстанның өңірлік өзгешеліктерінің даму үрдістерін бағалауға бағытталған.

Әдеби шолу

Әлемдік экономика өткен ғасырдың 80 жылдарынан бастап елеулі өзгерістерге ұшырады. Әлемдік экономика интеграциясы кезеңі басталғалы сауда географиясы, инвестициялық ағындар, өндіріс саласы, қызмет тұтыну бертін келе көпполярлы нысанға өтті. Ол, өз кезегінде аймақтар мен елдер арасындағы әлеуметтік-экономикалық, қаржылық алшақтықтың туындауына серпіліс берді (Athreye & Cantwell, 2007; Kaplinsky, 2013; UNCTAD, 2013).

Ірі және қарқынды дамып келе жатқан агломерацияларға экономиканың өсуі және құлдырауы кезеңінде инвестиция құю аумақтық теңсіздікті күшейтуі мүмкін, ол өз кезегінде экономикалық тұрақтылықтың төмендеуіне және тиімсіз саясаттың беталуына алып келмек (Rodríguez-Pose, 2018)

Әсіресе ел аралық, аймақ аралық әлеуметтік экономикалық алшақтықтар дағдарыс кезеңдерінде ұлғая түсті. 2008 жылғы қаржылық дағдарыс әлеуметтік экономикалық теңсіздікке деген ғылыми қызығушылықты жандандырды. Тіпті, Біріккен Ұлттар Ұйымы «Елдер ішіндегі және олардың арасындағы теңсіздікті азайту» оныншы мақсат ретінде Тұрақты даму мақсатына енгізді. Елдер арасындағы және ішіндегі теңсіздік мәселесі қашан да өзекті. COVID-19 пандемиясы жағдайды одан әрі қиындатып, аймақтардың осал тұстарына ауыр тиді. Ол экономикалық теңсіздіктер мен әлеуметтік қорғаудың тұрақсыз желілеріне назар аударды, бұл дағдарыстың негізгі соққысына осал қауымдастықтарды әкелді. Сондай ақ, әлеуметтік, саяси және экономикалық теңсіздік пандемияның әсерін күшейтті. Экономикалық майданда COVID-19 пандемиясы бүкіл әлемде жұмыссыздық деңгейін едәуір арттырып, кірісті күрт қысқартты (United Nations, 2016).

Тақырып аясындағы мәселелер салааралық зерттеулерді қамтиды. География мен экономика ғылымдарының мұндағы түйіскен тұсы әркім бөлініске деген қызығушылық. Экономикалық география әдістері құрылымын ашуға, тұжырымдамалық жан жақты талқылауға негізделген квалитативті кейстерге негізделсе, экономисттер математикалық негізге сүйенген әмбебап қолданбалы ережелер мен сандық әдістерге басымдылық береді (Pike et al., 2014).

Біздің зерттеуде осы екі ғылым көзқарастың түйісуі аймақтық бөліністегі экономикалық заңдылықтарды түсініп, зерттеуге өз үлесін қосады. Сонымен қатар, аймақтық өзгешеліктер мәселесі әлеуметтік саясатпен де астасып жатыр.

Аймақтың әл ауқатының деңгейі маңызды рөл атқарады. Зерттеулерге сүйенсек, бақ дәулетті аймақ басшылары, жағдайы төменірек аймақ басшыларына қарағанда әлеуметтік саясатқа жұмсайтын шығындары жан басына шаққанда әлдеқайда көбірек жұмсайды (Kellermann, 2006).

Дамыған елде болсын, дамушы елдерді алсақ та жалпы ұлттық табысты өсіруге ниет өмір сүру деңгейін көтеру үшін жеткілікті шарт емес. Орташа табыс өскен сайын, адам дамуының көрсеткіштері ұлғайғанымен теңсіздік мәселесі қала береді. Яғни, елдегі теңсіздік мәселесін шешудің саяси маңызы орташа табыс өссе де, тіпті жалпы адам дамуының көрсеткіштері жақсарса да өзектілігін жоймайды. Әлеуметтік-саяси маңызы бар топтар арасындағы көлденең теңсіздік, оның ішінде жынысына, этникалық тегіне, дініне және аймағына байланысты, саяси тұрақтылық пен ұлттық келісім үшін басты рөл атқарады (Currie-Alder et al., 2014).

Зерттеуде Қазақстан дамушы ел ретінде қарастырылып, оның өңірлеріндегі алшақтықтарды бағалаймыз. Қазақстан өңірлерінің дамуы экономикалық өсу, әлеуметтік көрсеткіштер, инфрақұрылым және қызметтердің қолжетімділігі, білім беру және денсаулық сақтау деңгейі және т.б. сияқты әртүрлі параметрлер бойынша жіктеледі. Әрбір өңірдің және қаланың өзіндік ерекшеліктері бар, мысалы, Астана Қазақстанның астанасы және еліміздің маңызды әкімшілік және экономикалық орталықтарының бірі. Қала инвестицияларды тарту және инновациялық инфрақұрылымды құру жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар аясында белсенді дамып келеді. Астана мемлекеттік мекемелердің, ірі корпорациялардың және жоғары технологиялық кәсіпорындардың мекеніне айналды. Ал, Алматы Қазақстанның ең ірі қаласы және экономикалық

орталығы. Ол қаржылық, коммерциялық және инвестициялық мүмкіндіктерімен танымал, инфрақұрылымы дамыған қала.

Батыс Қазақстан мұнай-газ және химия өнеркәсібі жанданған, өнеркәсіптік өңірлерінің бірі. Шығыс Қазақстан көмір, мұнай, газ және металдарды қоса алғанда, өзінің табиғи ресурстарымен танымал. Оңтүстік Қазақстан-түрлі экономикалық әлеуеті зор еліміздің аса маңызды өңірлерінің бірі. Аймақта көмір, мұнай және газ сияқты табиғи ресурстарға бай ауыл шаруашылық өнеркәсібі дамыған. Солтүстік Қазақстан өзінің ауыл шаруашылығы әлеуетімен және өнеркәсіптік кәсіпорындарымен танымал. Аймақ табиғи ресурстарға, соның ішінде көмір, мұнай және газға, сондай-ақ дамыған көлік инфрақұрылымына қол жеткізе алады. Орталық Қазақстан ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп және қызмет көрсету саласын қамтитын аралас экономикалық бейінге ие. Аймақ сонымен қатар көмір, темір рудасы және мыс сияқты табиғи ресурстарға бай.

Бұл шолу жалпы сипатта және әр аймақтың дамудың барлық аспектілерін қамтымайтынын атап өткен жөн. Аймақтардың дамуы уақыт өте келе экономикалық және саяси жағдайға, үкіметтің басымдықтарына және басқа факторларға байланысты өзгеруі мүмкін. Сондықтан, бұл зерттеу Қазақстан өңірлерін жан-жақты бағалауға арналған.

Әдіснама

Зерттеуде өңірлердің экономикалық әлеуетін кешенді талдау үшін мультиполярлы салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Экономикалық әлеуетті инновациялық, еңбек, экономикалық, инвестициялық, әлеуметтік және экологиялық факторлардың жиынтығы ретінде қарастырдық. Көпөлшемді салыстырмалы талдау бірнеше айнымалыларды түрлі критерийлер бойынша салыстыру қажет болғанда, немесе бірнеше факторларды бір индикатормен ұсынуға болмайтын жағдайда қолданылады.

Аймақтық өзгешеліктер мен аумақтық теңгерімсіздікті бағалаудың оңтайлы әдістерінің бірі даму нәтижелерінің территориялық алшақтықтарын анықтау. Аталмыш әдіс жан басына шаққандағы ЖІӨ, жұмыспен қамту, өнімділік сияқты жалпыға мәлім және қол жетімді айнымалыларды қарастырады (Ezcurra & Rodriguez-Pose, 2009).

Бұл зерттеуде Қазақстанның өңірлері мен қалалары үш топқа бөлінген 10 көрсеткіш бойынша бағаланатын болады, олар: қаржы-экономикалық жағдай, бизнесті дамыту

көрсеткіштері және тұрғындардың өмір сүру деңгейі. Талдау 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі бес жылдық деректерге негізделеді, өйткені бұл кезең әлі де зерттеуді қажет етеді. Әрбір көрсеткіш үшін бес жылдағы орташа мән пайдаланылады. Бағалау нәтижелері рейтинг түрінде ұсынылатын болады, онда әр аймаққа оның көрсеткіштеріне байланысты белгілі бір ұпай саны беріледі.

Аймақтық және қалалық деңгейлердегі осы тенденцияларды бағалау және түсіну саясаткерлер мен қала жоспарлаушылары үшін теңгерімді және тұрақты дамуға ықпал ету үшін өте маңызды. Бұл әдебиеттерге шолу қалаларға ерекше назар аудара отырып, аймақтық өзгешеліктердің даму тенденцияларын бағалау бойынша бар зерттеулерді қарастырады. Бағалау үш топқа бөлінген көрсеткіштерді қамтиды: қаржылық және экономикалық жағдай, бизнесті дамыту көрсеткіштері және тұрғындардың өмір сүру деңгейі (Greene et al., 2007; Guaralda et al., 2020).

Аймақтың қаржылық және экономикалық жағдайы оның жалпы дамуын анықтайтын басты фактор. Зерттеушілер бұл аспектіні бағалау үшін әртүрлі өлшемдерді қолданып жүр. Салық жинау-бұл аймақтың кіріс алу қабілеті туралы түсінік беретін кеңінен қолданылатын көрсеткіштерінің бірі (Combes & Lafourcade, 2005; Tan et al., 2017; 17. Łasak, 2022). Салық жинау деңгейі аймақтағы бизнестің экономикалық белсенділігі мен өнімділігін көрсетеді, бұл өз кезегінде оның мемлекеттік инвестициялар мен ресурстарды бөлу қабілетіне әсер етеді.

Аймақтың қаржылық-экономикалық жағдайын бағалау үшін қолданылатын тағы бір көрсеткіш-Ұлттық Қордың кірісі. Бұл кірістер көбінесе мұнай, газ немесе минералдар сияқты табиғи ресурстарды өндіруден алынады және аймақтардың дамуға айтарлықтай әсер етуі мүмкін (Venables, 2016; Dwumfour & Ntow-Gyamfi, 2018). Табиғи ресурстарға бай аймақтар әдетте дамыған және аралас салаларға инвестиция тартуға бейім болып келеді. Алайда, бір салаға тәуелділік сол тауар бағасының нарықтағы өзгерістерінің салдарына тәуелділікті туғызуы және әртараптандыруға кедергі жасауы мүмкін (Mousavi & Clark, 2021).

Бизнесті дамыту көрсеткіштерін бағалау өңірдің кәсіпкерлік экожүйесі мен экономикалық өміршеңдігі туралы құнды ақпарат береді. Зерттеушілер бұл аспектіні бағалау үшін әртүрлі шараларды қолданды. Солардың ішіндегі бірегейі және кең таралған көрсеткіштердің бірі - аймақтағы шағын және орта бизнестің

(ШОБ) саны мен өсу қарқыны (Liu et al., 2022). Шағын және орта бизнес жұмыс орындарын құруда, инновацияның дамуына және жергілікті экономиканың дамуына үлкен үлес қосады.

Шағын және орта бизнестің әлеуетімен қоса, аймақтағы өнеркәсіптің түрлі салаларда болуы бизнесті дамытудың тағы бір маңызды көрсеткіші (Islam & Wahab, 2021). Әр түрлі өнеркәсіптік базасы бар аймақтар экономикалық күйзелістерге төтеп бере алады, және нарықтағы ауытқуларға төзімді. Өнеркәсіптің әртүрлі салаларының, әсіресе өңдеу өнеркәсібінің, қызмет көрсету және білім бағытындағы салалардың болуы инновацияларды ынталандырады, бәсекелестікке ықпал ете отырып ұзақ мерзімді экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Тұрғындардың өмір сүру деңгейін бағалау аймақтағы өмір сапасы туралы түсінік алуға мүмкіндік береді. Зерттеушілер бұл аспектіні бағалау үшін көптеген өлшемдерді қолданды. Ең көп тараған түрі - тұрғындардың экономикалық әл-ауқатын көрсететін үй шаруашылығының орташа табысы (Chun & Katz, 2021). Үй шаруашылығының кірісі жоғары болса өмір сүру деңгейі өседі, сатып алу қабілеті жоғарылайды және тауарлар мен қызметтерге қол жетімділіктің өсетіні заңдылық.

Өмір сүру деңгейін бағалау үшін қолданылатын тағы бір көрсеткіш-адам дамуының индексі (АДИ, Human Development Index (HDI)). АДИ адамдардың әл-ауқатын жан-жақты бағалау үшін өмір сүру ұзақтығы, білім және табыс көрсеткіштерін біріктіреді. АДИ көрсеткіштері жоғары аймақтарда денсаулық сақтау саласындағы көрсеткіштер жақсы, білім деңгейі жоғары және ресурстар мен мүмкіндіктерге қол жетімді болады (Yumashev et al., 2020; Chen et al., 2023).

Қалалар мен аймақтар деңгейіндегі өзгешеліктерді бағалау әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қажет ететін күрделі шаруа. Әр түрлі зерттеулер аймақтық өзгешеліктердің дамуын бағалау үшін түрлі әдістерді қолданады, соның ішінде құрама индекстер, кеңістіктік талдау, көп өлшемді талдау, өсу мен конвергенцияны талдау, салыстырмалы жағдайлық зерттеулер және мүдделі тараптардың сауалнамалары.

Құрама индекстер аймақтық өзгешеліктердің көп өлшемді сипатын көрсетудің танымал әдісіне айналды. Аймақтық даму индексі (RDI) және аймақтық бәсекеге қабілеттілік индексі (RCI) сияқты индекстер аймақтық дамудың біртұтас көрінісін қамтамасыз ете отырып, көптеген көрсеткіштерді бір өлшемге біріктіреді (Chen et al., 2022; Ran et al., 2022). Бұл құрама индекстер

эртүрлі көздерден және өлшемдерден алынған деректерді біріктіріп, аймақтар бойынша және уақыт бойынша салыстыруға мүмкіндік береді. Жиынтық индекстер экономикалық, әлеуметтік және экологиялық факторларды ескере отырып, аймақтық айырмашылықтар жөнінде жан-жақты түсінік береді.

Аймақтық өзгешеліктерді бағалау үшін кеңістіктік талдау әдістері, соның ішінде географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЗ) және кеңістіктік эконометрикалық модельдер кеңінен қолданылады. Бұл әдістер көрсеткіштердің кеңістікте таралуын ескере отырып, кластерлерді немесе кеңістіктік даму модельдерін анықтайды (Yao et al., 2017; Ramos-Escudero et al., 2021). Кеңістіктік талдау кеңістіктік қарым қатынастарды, агломерация эсерлерін және аймақтық өзгешеліктерді құрайтын қайталама механизмдерді түсінуге көмектеседі. Географиялық контекстті зерттей отырып, кеңістіктік талдау аймақтық дамудың кеңістіктік өлшемдері туралы құнды ақпарат береді. Өсу және конвергенцияны талдау әдістері уақыт бойынша аймақтық даму динамикасын зерттейді. Зерттеушілер аймақтардың даму траекторияларында конвергенция немесе алшақтық бар-жоғын түсіну үшін өсу қарқынын талдау, конвергенцияны талдау және кеңістіктік эконометрикалық модельдерді қоса алғанда, эртүрлі тәсілдерді қолданады (Calero & Turner, 2020). Конвергенцияны талдау дамуы кешеуілдеген аймақтардың неғұрлым дамыған аймақтарға жете ала ма жоқ па, олардың арасындағы өзгешеліктің артып келе жатқанын анықтауға көмектеседі. Бұл әдістер аймақтық өзгешеліктердің уақытша аспектілері туралы түсінік береді және теңгерімді дамуға ықпал ететін саясатқа негіз бола алады.

Аймақтық өзгешеліктерді бағалау үшін қолданылатын тағы бір құнды әдіс

- салыстырмалы тақырыптық зерттеулер. Зерттеушілер жекелеген қалалар немесе аймақтар бойынша терең зерттеулер жүргізу арқылы аймақтық айырмашылықтарға ықпал ететін нақты факторлар туралы түсінік алады. Салыстырмалы тақырыптық зерттеулер тарихи жазбаларды, бағдарламалық құжаттарды, сұхбаттарды және статистикалық көрсеткіштермен қоса, сапалық және сандық деректерді талдайды (Cecato et al., 2021). Бұл зерттеулер аймақтық дамудың контекстік факторлары туралы терең түсінік береді және саясаткерлер үшін құнды сабақ береді.

Халық, бизнес және саясаткерлер арасындағы мүдделі тараптарды сауалнама жүргізу арқылы аймақтық айырмашылықтар туралы субъективті пікірлерді жинауға болады. Бұл сауалнамалар мүдделі тараптардың инфрақұрылым сапасы, қызметтерге қол жетімділік, іскерлік ахуал және жалпы өмір сүруге жарамдылық туралы пікірлерін көрсетеді. Мұндай әдіс мәселені жан-жақты түсінуге мүмкіндік беретін басқа әдістерде қолданылатын объективті көрсеткіштерді толықтырады (van Langen et al., 2021).

Өңірдің қаржылық және экономикалық жағдайды, бизнестің дамуын және тұрғындардың өмір сүру деңгейін бағалау аймақтық айырмашылықтар туралы құнды ақпарат береді. Осы көрсеткіштерді талдай отырып, саясаткерлер мен урбанистерге қала немесе аймақты жақсартуды қажет ететін бағыттарды анықтай алады, мақсатты саясатты тұжырымдай алады және теңдестірілген және тұрақты дамуға ықпал етеді.

Бұл зерттеуде аймақтар мен қалалар үш топқа бөлінген 10 көрсеткіш бойынша бағаланады: қаржылық-экономикалық жағдайы, бизнесті дамыту көрсеткіштері және тұрғындардың өмір сүру деңгейі (1-кестені қараңыз).

Кесте 1 - Есептік көрсеткіштер

Table 1 - Calculated indicators

Индикаторлар тобы		Индикаторлар	Код	Өлшем бірліктері
Қаржы-экономикалық жағдай	1	Бюджетке төлемдер мен салықтардың түсімдері	Налог_Бюджет	тенге
	2	Ұлттық қорға төлемдер мен салықтардың түсімдері	Tax_NF	тенге
	3	Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ)	ЖӨӨ	тенге
Бизнес	4	ШОБ саны	Num_SME	дана
	5	ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі	Share_SME	%
	6	Негізгі капиталға инвестициялар	ЕСЛИ	тенге
	7	Бөлшек сауда	P_T	тенге
Әлеуметтік статус және өмір сүру деңгейі	8	Халық санының өсуі	P_G	адам
	9	Орташа жалақы	КАК	тенге
	10	Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық	Pov_lev	%

Ескерту: авторлар [stat.gov.kz, kgd.gov.kz] дереккөздер негізінде құрастырған

Бағалау көрсеткіштері бойынша Қазақстанның 17 өңірі үшін рейтинг жасалды, оның 14-і облыстар және Республикалық маңызы бар үш қала. Бағалау үшін 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі бес жылдық деректер пайдаланылып отыр. Кейбір көрсеткіштер 2022 жылдың деректері болмауына байланысты қарастырылмайды. Рейтингке деректердің болмауына байланысты Абай, Жетісу және Ұлытау жаңа өңірлері енгізілмеген. Есептік көрсеткіш 14 облысты және республикалық маңызы бар екі қаланы қоса алғанда, Қазақстанның 16 өңірінің ағымдағы жай-күйін сипаттайтын он озыңқы көрсеткіштерге негізделген.

Зерттелетін кезеңдегі әрбір көрсеткіш үшін орташа мән пайдаланылды. Әрі қарай баллдық жүйе бойынша рейтинг жасалды. Ең жақсы нәтиже көрсеткен облысқа әр көрсеткіш бойынша 10 ұпайға дейін берілді. Рейтингке қатысушылардың қалған бөлігі ең жоғары баллдан пропорционалды төмендетілген көшбасшы көрсеткішіне қатысты балл алды. Жалпы алғанда, аймақтар ең көп дегенде 100 ұпай жинай алды.

Әр аймақтың елдің қаржылық дамуына қосқан үлесі қаржылық-экономикалық

жағдайын бағалау арқылы бағаланды. Мұнда біз әр аймақтан салық жинау, Ұлттық қорға төлемдер түсімі және жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) көрсеткіштерін қарастырдық.

Нәтижелер мен талқылау

Мемлекеттік бюджетке төлемдер мен салықтардың түсуі бойынша көшбасшылар Алматы және Астана қалалары, онда бюджет қаражаты екі еседен астам ұлғайды. Сонымен қатар, көшбасшылар үштігіне Атырау облысы да кіреді, онда да өсім байқалады. Осы үш аймақ бюджеттің барлық кірістерінің 50% - дан астамын құрап отыр. Бұл Алматы мен Астана қалаларының экономикаәртараптандырылған экономикалық құрылымға ие болуына байланысты. Сонымен қатар, бұл қалаларда миллионнан астам адам тұрады. Атырау облысында өңірлік экономиканың негізгі бағыты мұнай-химия өнеркәсібі болғандықтан жиналатын салықтардың көлеміне әсер етеді. 2-кестеде 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі зерттелетін кезеңде өңірлер бойынша салықтардың түсу деректері келтірілген.

Кесте 2 - Өңірлер бойынша мемлекеттік бюджетке түсетін салық түсімдері мен төлемдерінің балдық бағалау, мың теңге, 2018-2022 жж.

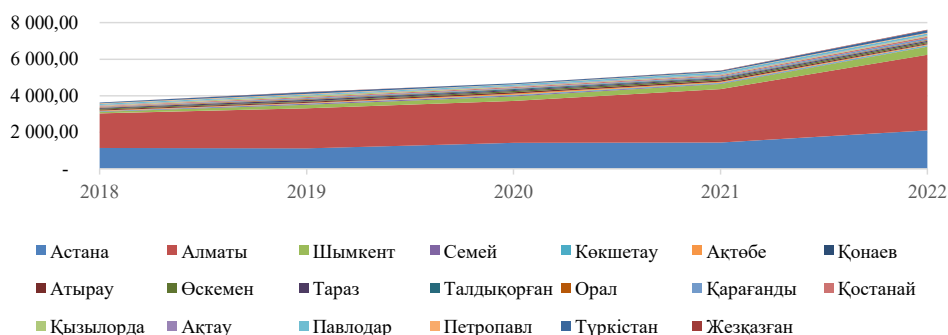
Table 2 - Point assessment of tax revenues and payments to the state budget by regions, thousand tenge, 2018-2022

Аймақ	2018	2019	2020	2021	2022	Үлесі, %	Балл
Ақмола	158744533	194949731	233648856	257230744	329372996	2,2	0,9
Ақтөбе	360644526	400817233	312246191	376682612	540278475	3,8	1,5
Алматы	386695709	509323119	561879386	773757341	930082549	6,0	2,3
Атырау	1387939198	1765626552	1243520012	1528845972	2347953788	15,7	6,1
Шығыс Қазақстан	303253974	368114880	543503875	413420102	511569594	4,1	1,6
Жамбыл	85837607	98253372	113301549	145123013	183246556	1,2	0,5
Батыс Қазақстан	303620541	371002961	639034658	358298166	521192008	4,2	1,6
Қарағанды	415984479	430984486	397360483	695327725	812683919	5,2	2,0
Қызылорда	135824347	157295031	135676993	163101546	206846338	1,5	0,6
Қостанай	164145200	217271212	237842723	294281295	399117032	2,5	1,0
Маңғыстау	417452752	506808245	323120347	420185731	553053612	4,2	1,6
Павлодар	283678322	298229477	351162190	421644281	591257798	3,7	1,4
Солтүстік Қазақстан	78625414	86164700	101292881	118921626	153249981	1,0	0,4
Түркістан	249379346	194624995	235791919	307958271	477718503	2,8	1,1
Шымкент қ.	62839758	196564513	241475308	291351852	441584640	2,3	0,9
Алматы қ.	1919440471	2224988767	2290049006	2913443807	4141163903	25,6	10,0
Астана қ.	1135028885	1277464496	1422910239	1441361207	2100755736	14,0	5,5
Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)							

Салықтық түсімдердің қалыптасқан құрылымы донор-өңірлердің және реципиент-өңірлердің пайда болуына алып келеді, бұл өз кезегінде жекелеген өңірлердің республикалық бюджеттен берілетін трансферттерге тәуелділігіне әкеп соғады. Мұндай жағдай бюджеттердің дербестік деңгейіне әсер етеді, оны Мемлекет басшысының стратегиялық белгілеріне сәйкес арттыру қажет және тиісінше трансферттер беруден бас тарту қажет.

Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығын негізінен Батыс Қазақстан өкілдері қамтамасыз етеді. Мәселен, 2017 жылы ҚР Ұлттық қорына салық аударымдарының ең көп көлемі Атырау (1,15 трлн. теңге),

Маңғыстау (388,2 млрд. теңге) және Батыс Қазақстан (269,03 млрд. теңге) облыстарына тиесілі болды. Бұл көрсеткіш бойынша Астана 6,65 млрд теңгеге артта қалды. 1-сурет бойынша зерттелетін кезеңде бюджетке түсетін түсімдер бойынша Алматы мен Астана көш бастап тұрғанын байқауға болады, дегенмен барлық қалалар бойынша оң үрдіс байқалады. 2018 жылмен салыстырғанда 2022 жылы Алматы салық және басқа да салық міндеттемелерін жинау бойынша абсолютті көшбасшы болып қала отырып, өзінің бюджеттік міндеттемелерін екі есе көп орындады. Жезқазған, Талдықорған және Қонаев қалалары салықтардың аз жиналуы бойынша көшбасшылардың үштігіне кірді.

Сурет 1 - Қалалар бойынша бюджетке төлемдер мен салықтардың түсімдері, млрд. теңге, 2018-2022 жж.

Figure 1 - Payments and tax revenues to the budget by cities, bln. tenge, 2018-2022

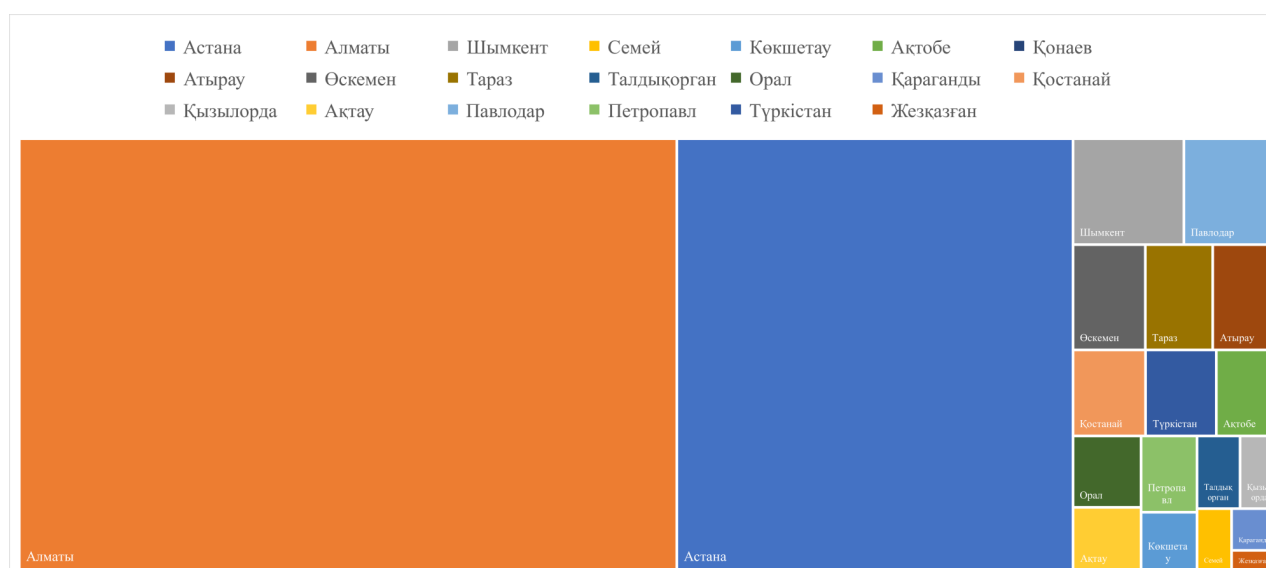
Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлар жасаған (2022)

Қазақстан өңірлері бөлінісінде жалпы өңірлік өнім туралы деректерді қарастырайық. Шығыс Қазақстан облысы ЖӨӨ көлемінің ең жоғары өсу қарқынын көрсетіп отыр, ол зерттелетін жеті жылда 2018 жылғы базалық көрсеткіштермен салыстырғанда 142% - ға өсті. Сондай-ақ, 100%-дан астам өсім көрсеткен көшбасшы өңірлер арасында Қарағанды (122), Қостанай (131) және Солтүстік Қазақстан (123), Түркістан облысы (127), сондай-ақ Шымкент қаласы сияқты өңірлерді атап өтуге болады.

Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім бойынша көшбасшылар үштігінің құрамы

алдыңғы көрсеткішпен бірдей болып шықты. Атырау облысында 2017 жылдың тоғыз айында бір адамға шаққандағы ЖӨӨ 6,27 млн теңгені құрап, өткен жылмен салыстырғанда 16,3% - ға артты. Алматыда ЖӨӨ бір адамға 4 млн теңге, елордада – 3,89 млн теңге өндірілді.

Жалпы өңірлік өнімді шығару бойынша Алматы, Астана және Атырау қалаларынан озып келеді (2-сурет). Зерттелетін кезең ішінде Жезқазған, Қонаев және Түркістан қалалары төмен үлес салмағын көрсетті.

Сурет 2 - Қалалар бөлінісінде жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ), мың теңге, 2018-2022 жж.

Figure 2 - Gross regional product (GDP) per capita by cities, thousand tenge, 2018-2022

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Республикалық маңызы бар қалаларда жан басына шаққандағы ЖӨӨ 20% және одан да көп төмендегені байқалады. Астана қаласында төмендеу 27% құрады. 2022 жылдың тоғыз айындағы ең жоғары көрсеткіш Атырау облысында тіркелді-13 145 мың теңге, бұл Астана және Алматы қалаларына қарағанда екі есе көп. Сонымен қатар, Жамбыл облысындағы ең төменгі көрсеткіш-1372,5 мың теңге.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына түсетін салықтарға мұнай секторындағы ұйымдардан алынатын кейбір тікелей салықтар (жергілікті бюджеттерге есептелетін салықтарды қоспағанда) жатады, мысалы, КТС, үстеме пайда салығы, пайдалы қазбаларды өндіру салығы, бонустар, өндіріске қатысу, ренталық экспорт салығы және өнімді бөлу туралы келісім-шартқа сәйкес жер қойнауын пайдаланушының қосымша

төлемі. 3-кестеде Қазақстан өңірлеріндегі Ұлттық қорға салық түсімдері мен төлемдерін бағалау көрсетілген.

Ұлттық қорға түсетін түсімдер көлемі 2022 жылы 64 трлн теңгені құрады, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 99% - ға өсті.

Павлодар (982%), Атырау (251%), Батыс Қазақстан (204%) облыстары мен Алматы қаласын (216%) қоса алғанда, төрт өңірде кірістер екі еседен астам өсті. Павлодар мұнай-химия зауытында жаңғырту аяқталды, бұл өңірдің мұнай-газ секторынан түсетін салық түсімдерінің көлеміне әсер етті. Батыс Қазақстан облысында 2017 жылы жаңа кен орнын игеру басталды.

Кесте 3 - Аймақтар бойынша Ұлттық қорға салық түсімдері мен төлемдер, мың теңге, 2018-2022 жж.

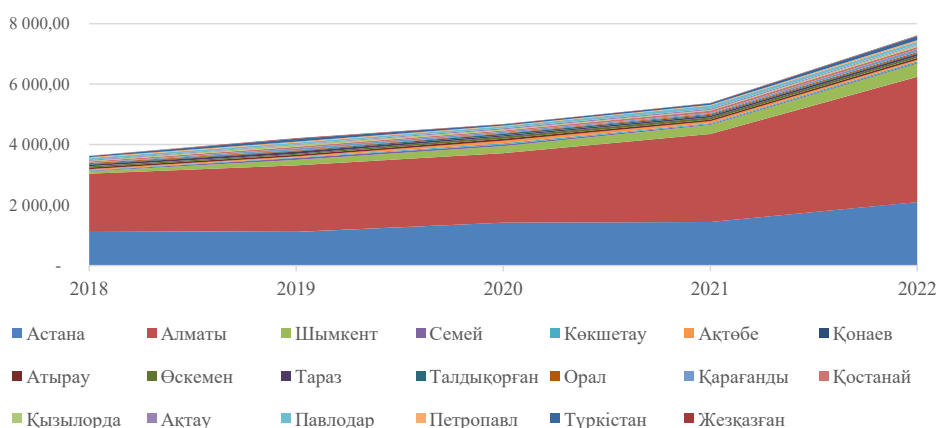
Table 3 - Tax revenues and payments to the National Fund by regions, thousand tenge, 2018-2022

Аймақ	2018	2019	2020	2021	2022	Өсім	Балл
Ақмола	9094	6412	9497	11175	7861	86%	0
Ақтөбе	173910533	146346190	92002979	118223299	219902795	126%	0,953
Алматы	170899	149461	200451	162197	48911	29%	0,0009
Атырау	1444398443	1241131874	516937719	1047884117	3621196760	251%	10
Батыс Қазақстан	5260760	3681389	1764383	3301494	3173434	60%	0,0218
Жамбыл	34435	16841	26829	11679	7747	22%	0,0001
Қарағанды	680383138	582884771	381285716	715551212	1386929980	204%	4,76
Қызылорда	6512	5204	6382	4463	3696	57%	0
Қостанай	163144859	174555501	87050485	73628611	153318480	94%	0,82
Маңғыстау	0	0	308	0	2167	-	0
Павлодар	653511254	625106066	278619145	576515364	895186933	137%	3,8
Солтүстік Қазақстан	323	1534	129	0	3173	982%	0
Түркістан	2238	0		0	0	0%	0
Шығыс Қазақстан	9176968	9977432	2895803	2124470	11805614	129%	0,04
Астана қ.	0	349	202	0	1572	-	0
Алматы қ.	7746085	11138719	4614500	5622048	16724043	216%	0,06
Шымкент қ.	74081742	64414099	35096341	70016959	94237604	127%	0,43

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

ҚР Ұлттық қорына салық түсімі бойынша қалалар бөлінісінде Алматы және Астана қалалары көш бастап тұр. Шымкент және

Түркістан қалаларының көрсеткіштері базалық жылмен салыстырғанда екі еседен астам өсті (3-сурет).

Сурет 3 - Қалалар бойынша Ұлттық қорға төлемдер мен салықтардың түсуі, млн. теңге, 2018-2022 жж.

Figure 3 - Payments and taxes to the National Fund by cities, mln. tenge, 2018-2022

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Осылайша, Атырау облысы қаржы-экономикалық сегментте жетекші орын алады. US News & World Report нұсқасы бойынша кәсіпкерлікке арналған үздік елдер рейтингінде 2021 жылы Қазақстан 78-ден 75-ші орынды иеленді. Республикада кәсіпкерлікті дамыту деңгейін бағалау мүмкін болатын 100 балдың 0,9-ын ғана құрады. Қазақстан рейтингтің барлық тармақтары бойынша төмен баға алды.

Шағын және орта кәсіпорындардың саны бойынша аймақтағы іскерлік ахуалдың жай-күйін бақылауға болады. 2022 жылы Қазақстанның ЖІӨ-дегі шағын және орта бизнестің үлесі 33,5%

- ға жетті. Соңғы он жылда еліміздегі шағын және орта кәсіпорындардың саны 763,8 мыңнан 1,6 млн кәсіпорынға дейін – екі есеге өсті.

Сонымен қатар, 2018 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің ең көп саны (15,4%) Оңтүстік Қазақстан облысында тіркелген-179,55 мың бірлік, оның 90,3% - ы - жеке кәсіпкерлер мен фермер қожалықтары. Алматы қаласында шағын және орта бизнестің 172,63 мың өкілі тіркелген. Алматы облысы көшбасшылар үштігіне кіреді, онда 110,81 мың шағын және орта кәсіпорын тіркелген (4-кестені қараңыз).

Кесте 4 - Шағын және орта бизнестің белсенді субъектілерінің саны, 2018-2020 жж.

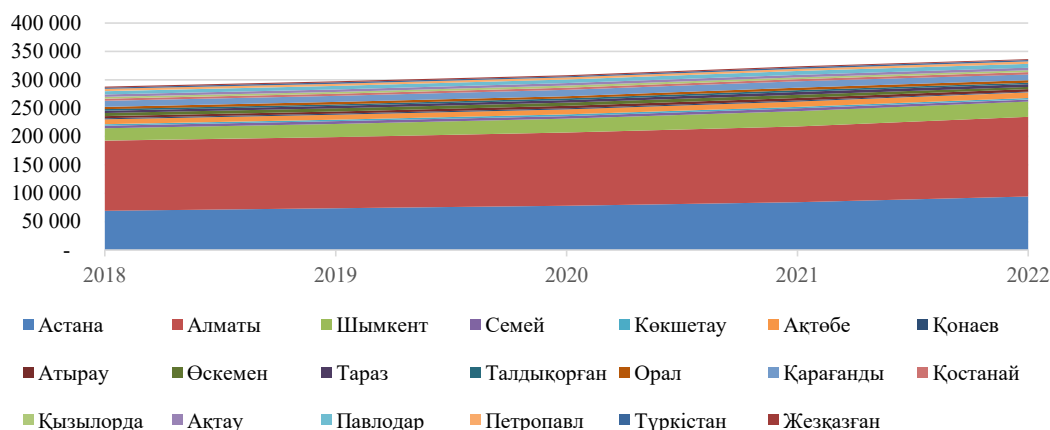
Table 4 - The number of active subjects of small and medium-sized businesses, 2018-2020

Аймақ	2018	2019	2020	2021	Өсу	Балл
Ақмола	44 106	45 453	46 564	48 544	110%	2,40
Ақтөбе	54 430	59 116	61 797	65 992	121%	3,14
Алматы	115 630	122 368	123 181	129 716	112%	6,39
Атырау	46 756	49 917	50 239	52 031	111%	2,59
Батыс Қазақстан	40 062	42 785	43 035	44 260	110%	2,22
Жамбыл	63 262	69 961	69 338	71 298	113%	3,57
Қарағанды	84 032	88 299	90 196	95 296	113%	4,66
Қостанай	51 093	52 516	52 495	54 870	107%	2,75
Қызылорда	42 342	46 297	48 657	51 063	121%	2,45
Маңғыстау	51 096	52 949	52 900	56 521	111%	2,78
Павлодар	43 820	45 482	45 809	46 694	107%	2,37
Солтүстік Қазақстан	28 969	30 071	30 331	30 228	104%	1,56
Түркістан	130 804	141 992	140 605	144 778	111%	7,27
Шығыс Қазақстан	87 678	88 938	90 453	95 916	109%	4,73
Астана қ.	124 685	134 475	144 769	163 017	131%	7,38
Алматы қ.	174 509	190 190	197 066	206 109	118%	10,00
Шымкент қ.	58 054	69 435	69 876	75 314	130%	3,55

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

4-суреттің деректеріне сәйкес, ШОБ саны бойынша абсолютті көшбасшылық Алматы қаласына тиесілі екенін және таңдалған кезеңде Алматы шағын және орта кәсіпкерлік қаласы екенін көрсетті. Елорда бойынша деректер де оң үрдісті көрсетіп, астананың бизнес жүргізу үшін қолайлы қала екенін дәлелдеді. Бірқатар табысты қалаларға Шымкент пен Қарағандыны да жатқызуға болады, онда кәсіпкерлер саны 10 мыңнан асады. Түркістан, Жезқазған және Қонаев бизнес жүргізу үшін аз тартымды қалалар болды.

Кәсіпкерлік сипаттамасының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі шағын және орта бизнестің жалпы өңірлік өнімін қалыптастыруға қатысу дәрежесін айқындау, өйткені бизнестің бұл санаты бүгінде экономикалық дамудың қуатты тетігі ретінде қызмет етеді.

Сурет 4 - Қалалар бойынша шағын және орта бизнес өкілдерінің саны, 2018-2022 жж.
Figure 4 - The number of representatives of small and medium-sized businesses by cities, 2018-2022

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Өңірлерге келетін болсақ, шағын және орта бизнеске қатысудың неғұрлым елеулі пайызы республиканың астанасы-Астанада, Алматыда және Батыс Қазақстан облысында байқалады, мұнда кәсіпкерлердің осы санаттарының үлесі 2021 жылы өндірілген ЖӨӨ жалпы көлемінің тиісінше 59,0%, 47,5% және 40,5% құрайды (5-кестені қараңыз).

Кесте 5 - Аймақтарындағы жалпы өңірлік өніміндегі шағын және орта бизнестің үлесі, 2018-2022 жж.

Table 5 - The share of small and medium-sized businesses in Gross regional product in regions, 2018-2022

Аймақ	2018	2019	2020	2021	Өсім	Орта	Балл
Ақмола	30,8	28,5	27,1	26,8	87%	28,3	5,09
Ақтөбе	20,7	20,5	23,8	24,5	118%	22,4	4,02
Алматы	32,0	32,5	32,4	37,0	116%	33,5	6,02
Атырау	18,7	22,2	19,5	24,1	129%	21,1	3,80
Батыс Қазақстан	36,0	36,8	34,1	33,4	93%	35,1	6,31
Жамбыл	20,9	20,9	26,5	25,9	124%	23,6	4,24
Қарағанды	17,2	17,2	17,9	17,9	104%	17,6	3,16
Қостанай	29,4	30,7	31,5	28,6	97%	30,1	5,40
Қызылорда	16,9	16,8	17,6	18,3	108%	17,4	3,13
Маңғыстау	16,8	23,5	29,4	31,4	187%	25,3	4,55
Павлодар	16,2	18,8	18,8	18,4	114%	18,1	3,25
Солтүстік Қазақстан	29,7	31,4	31,5	31,4	106%	31,0	5,58
Түркістан	19,5	23,1	24,4	30,8	158%	24,5	4,40
Шығыс Қазақстан	18,0	19,0	20,0	20,5	114%	19,4	3,48
Астана қ.	48,6	57,9	56,8	59,0	121%	55,6	10,00
Алматы қ.	40,1	40,5	49,2	47,5	118%	44,3	7,97
Шымкент қ.	25,6	31,2	31,8	40,5	158%	32,3	5,80

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

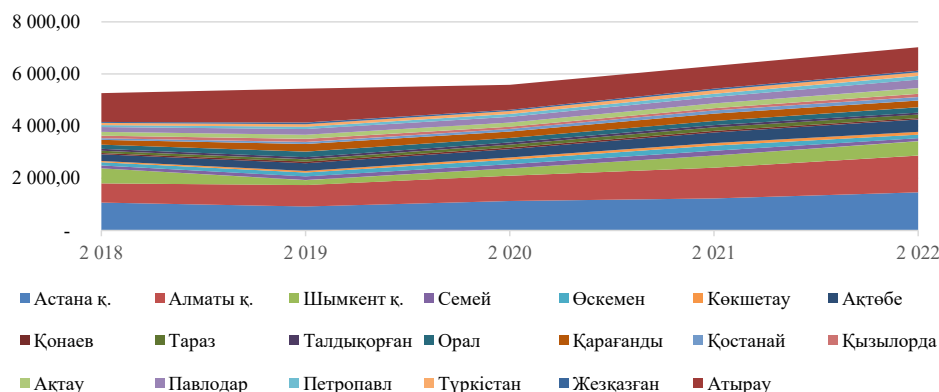
Жалпы алғанда, шағын және орта бизнес саласында соңғы зерттелген жылы 17 трлн теңгеден астам қаражат өндірілді, оның 14-і шағын бизнеске тиесілі. Шағын және орта бизнестің елеусіз қатысуы және тиісінше дамуы Қарағанды, Павлодар, Қызылорда және Шығыс Қазақстан сияқты өңірлерде байқалады, мұнда бұл үлес өңірдің жалпы ЖӨӨ-нің шамамен 18-20%-ын құрайды.

Қазақстандағы инвестициялар үшін ең тартымды сала пайдалы қазбаларды өндіру болып қала береді, бұл 2022 жылы 3,03 трлн теңгеге жеткен Атырау облысындағы негізгі капиталға салынған инвестициялардың жоғары деңгейімен түсіндіріледі. Бірақ 2018 жылмен салыстырғанда ол 18% - ға төмендеді (6-кестені қараңыз).

Кесте 6 - Аймақтар бойынша негізгі капиталға инвестициялар, млн. тенге, 2018-2022 жж.

Table 6 - Investments in fixed capital by regions, mln. tenge, 2018-2022

Аймақ	2018	2019	2020	2021	2022	Өсім	Балл
Ақмола	278 177	333 723	436 633	514 683	420 405	151%	1,16
Ақтөбе	516 893	598 864	648 036	817 136	566 555	110%	1,84
Алматы	578 720	647 330	682 407	733 426	959 127	166%	2,10
Атырау	3691401	4328236	3178960	2910114	3030 083	82%	10,00
Батыс Қазақстан	450 382	586 265	481 485	428 742	609 124	135%	1,49
Жамбыл	264 520	296 398	350 068	398 609	501 155	189%	1,06
Қарағанды	489 030	811 433	692 347	796 866	423 077	87%	1,87
Қостанай	249 340	288 737	336 599	431 179	269 674	108%	0,92
Қызылорда	332 655	400 209	292 344	308 941	724 871	218%	1,20
Маңғыстау	504 649	556 558	582 279	629 138	486 491	96%	1,61
Павлодар	411 958	494 620	487 154	571 927	409 484	99%	1,39
Солтүстік Қазақстан	214 181	234 490	286 252	333 149	762 203	356%	1,07
Түркістан	314 114	443 503	705 722	659 114	698 220	222%	1,65
Шығыс Қазақстан	494 597	621 913	729 115	834 080	366 671	74%	1,78
Астана қ.	1067455	919 107	1125211	1225027	739 521	69%	2,96
Алматы қ.	732 930	820 449	976 795	1187620	155 664	21%	2,26
Шымкент қ.	588 034	194 958	278 737	462 482	545 408	93%	1,21
Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)							

Сурет 5 - Қалалар бойынша негізгі капиталға инвестициялар, мың теңге, 2018-2022 жж.
Figure 5- Investments in fixed capital by cities, thousand tenge, 2018-2022

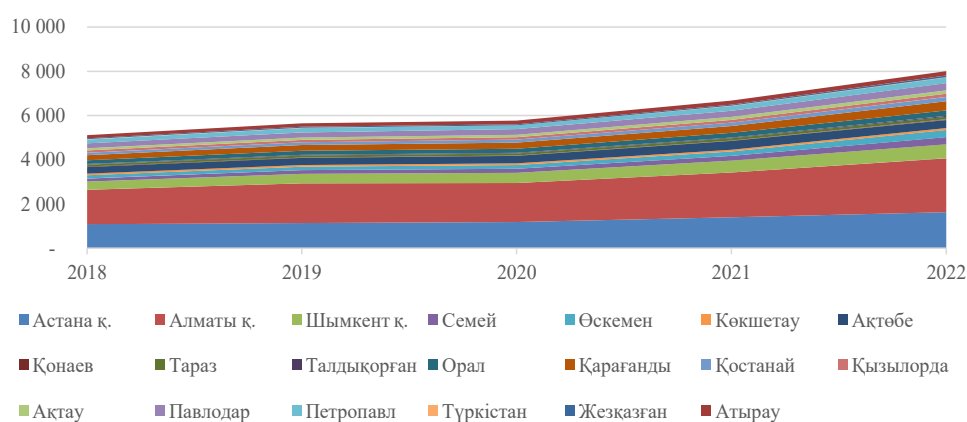
Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Астана қаласында инвестиция көлемі (366,6 млрд теңге) облыстарына салынды. бір жылда 739,5 млрд теңгеге жетті. Алматы Жалпы, өткен жылы бүкіл ел бойынша негізгі қаласында бұл көрсеткіш 155,6 млрд теңгені капиталға 15 трлн теңге инвестицияланды. Әрі құрады, бұл 2022 жылғы барлық өңірлердегі ең қарай, 7-кестеде 2018-2021 жылдар кезеңіндегі төмен көрсеткіш. Ең аз инвестиция Қостанай өңірлер бойынша бөлшек сауда динамикасы (269,6 млрд теңге) және Шығыс Қазақстан көрсетілген.

Кесте 7 - Аймақтар бойынша бөлшек сауда, 2018-2021 жж.
Table 7 - Retail trade by regions, 2018-2021

Аймақ	2018	2019	2020	2021	Өсім, %	Балл
Ақмола	298855,60	318836,90	271455,60	298010,30	1,00	0,87
Ақтөбе	525743,90	550263,60	615305,80	722327,80	1,37	1,76
Алматы	511802,10	556468,00	516273,90	567851,10	1,11	1,57
Атырау	305715,70	341157,60	349332,20	388333,10	1,27	1,01
Батыс Қазақстан	292838,80	313810,30	312456,60	380180,80	1,30	0,95
Жамбыл	302643,00	323653,30	332075,90	370681,70	1,22	0,97
Қарағанды	880040,80	997074,80	1060009,80	1168145,60	1,33	2,99
Қостанай	360410,30	403970,20	435936,40	506457,00	1,41	1,24
Қызылорда	267252,10	291314,40	311934,20	346996,50	1,30	0,89
Маңғыстау	234666,50	252619,20	266956,30	332583,70	1,42	0,79
Павлодар	379174,70	407348,10	434934,50	477588,50	1,26	1,24
Солтүстік Қазақстан	261554,30	279805,50	242068,90	301524,80	1,15	0,79
Түркістан	177561,70	198002,20	202339,00	241854,60	1,36	0,60
Шығыс Қазақстан	892043,10	1010269,70	1081804,20	1274561,50	1,43	3,11
Астана қ.	1143750,30	1267529,90	1369472,90	1692678,00	1,48	3,99
Алматы қ.	2851679,60	3382739,00	3431679,10	4044492,90	1,42	10,00
Шымкент қ.	360039,80	432717,90	495914,40	595053,70	1,65	1,37

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Сурет 6 - Қалалар бойынша бөлшек сауда көлемі, мың теңге, 2018-2022 жж.
Figure 6 - Retail trade by city, thousand tenge, 2018-2022

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Бөлшек сауда көрсеткіштері өңірдегі кәсіпкерліктің белсенділігін көрсетеді. Мәселен, 2022 жылы республиканың жалпы бөлшек сауда көлемінің үштен біріне жуығы Алматы қаласының үлесіне тиді. Мұндағы сауда көлемі 4,04 триллион теңгені (30%) құраса, 12 пайызы немесе 1,6 триллион теңгесі Астана қаласына және 9 пайызы немесе 1,2 триллион теңгесі Шығыс Қазақстанға тиесілі. Зерттеу кезеңінде көрсеткіштің ең елеулі өсімі Шымкент қаласында – 65%, ең азы – Ақмола облысында (0%) байқалды.

Бір таңғаларлығы, табыс деңгейі ең жоғары Атырау облысында бөлшек сауда деңгейі төмен – бір адамға 388,3 млн теңге немесе барлығы 257,78 млрд теңге. Нәтижесінде Алматы және Астана қалалары бизнес сегментінде бірінші орынды иеленді.

Көрсеткіштердің үшінші тобын – халықтың өмір сүру деңгейі немесе әлеуметтік көрсеткішті қарастырайық.

ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметінше, 2022 жылдың басында Қазақстан халқының саны 19 503 159 адамға жеткен. Ел тұрғындарының саны зерттеу кезеңінде 1 345 822 адамға өсті және бұл өсім 7% құрайды.

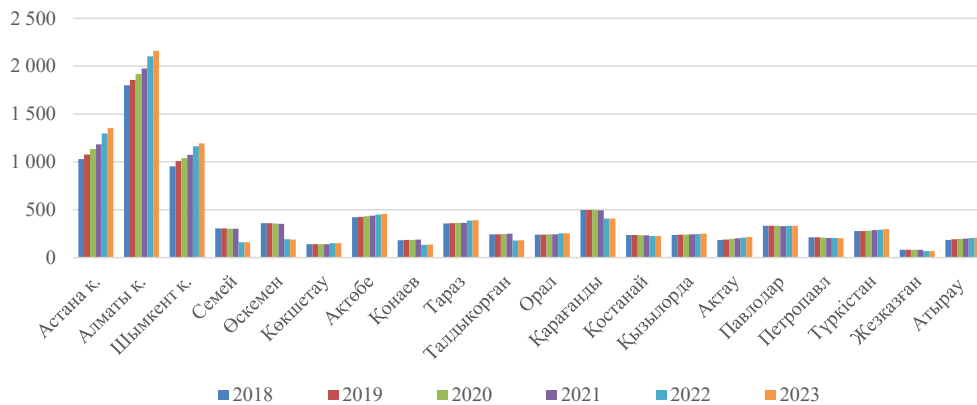
Бүкіл ел бойынша халықтың өсу тенденциясы күшейе түсті және ол көші-қон процестеріне емес, халықтың табиғи өсуіне негізделген. Дегенмен, Қазақстан халқының аймақтық динамикасы айтарлықтай дифференциациямен сипатталады.

Ел халқының басым бөлігі табиғи өсімнің жоғары болуына байланысты тұрақты өсуде. Сонымен қатар ірі экономикалық орталықтарда – Астана мен Алматы қалаларында, сондай-ақ батыс облыстарда халық санының өсуі табиғи және көші-қон ағынының есебінен жүзеге асырылады.

Осылайша, Қазақстан облыстары арасында халық санының ең елеулі өсімі Астана қаласында байқалады – 26%. Елдегі ең ірі қала Алматыда халық саны өсуде; жыл ішінде 17%-ға, оның ішінде көші-қон есебінен 29,97 мың адамға өсті.

Ең көп адам Түркістан облысында тұрады – 2,02 млн. Бес жылдағы өсім 6 пайызды құрады.

Бұл ретте солтүстік, шығыс және орталық өңірлердегі халық санының қысқаруы жалғасуда, өйткені көші-қонның теріс сальдосы, ең алдымен өңіраралық оң табиғи өсімді өтейді. Мәселен, Қазақстанның бес облысында, соның ішінде Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Қостанай және Қарағанды облыстарында халық санының азаюы байқалады.

Сурет 7 - Қалалар бөлінісінде халық санының өсуі, мың, 2018-2023 жж.
Figure 7 - Population growth in the division of cities, thousand, 2018-2023

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Халық санының ең аз өсімі Көкшетау, Қонаев, Жезқазған қалаларында байқалады.

Қазақстанда 2022 жылдың төртінші тоқсанында орташа жалақы 299 мың теңгені құрады. Қазақстандағы жалақыдағы айырмашылықтар айтарлықтай - олар,

әдетте, ел аймақтарының даму деңгейі мен ерекшеліктерін көрсетеді. 8-кестеде 2018-2021 жылдар кезеңіндегі өңірлер бойынша орташа айлық жалақының динамикасы туралы деректер келтірілген.

Кесте 8 - Аймақтар бойынша орташа айлық жалақы, теңге, 2018-2022 жж.
Table 8 - Average monthly salary by regions, tenge, 2018-2022

Аймақ	2018	2019	2020	2021	2022	Өсім	Орта	Балл
Ақмола	121 361	140 272	168 302	203 006	240 576	198%	174 703	4,53
Ақтөбе	137 039	156 595	182 923	217 597	264 168	193%	191 664	4,97
Алматы	115 101	136 212	168 313	207 592	257 430	224%	176 930	4,59
Атырау	293 572	351 103	367 799	406 166	509 600	174%	385 648	10,00
Батыс Қазақстан	153 782	183 914	195 410	226 537	265 683	173%	205 065	5,32
Жамбыл	109 720	127 043	156 846	195 922	231 420	211%	164 190	4,26
Қарағанды	149 916	172 239	203 806	240 608	272 561	182%	207 826	5,39
Қостанай	125 995	145 890	171 319	201 923	239 684	190%	176 962	4,59
Қызылорда	130 391	152 085	178 174	212 777	263 695	202%	187 424	4,86
Маңғыстау	275 679	294 099	317 611	349 503	441 458	160%	335 670	8,70
Павлодар	141 915	160 670	187 427	220 291	261 498	184%	194 360	5,04
Солтүстік Қазақстан	110 686	130 233	157 497	187 501	222 558	201%	161 695	4,19
Түркістан	104 136	123 853	158 762	195 302	235 943	227%	163 599	4,24
Шығыс Қазақстан	140 126	162 182	190 287	224 700	276 207	197%	198 700	5,15
Астана қ.	240 320	266 796	302 504	344 691	387 744	161%	308 411	8,00
Алматы қ.	200 919	224 158	247 951	295 985	339 484	169%	261 699	6,79
Шымкент қ.	115 574	136 995	161 329	193 682	229 889	199%	167 494	4,34

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Номиналды жалақы бойынша көшбасшылар жоғары дамыған өңірлер болып қала береді: шикізат экспортына бағытталған өңірлер – орташа айлық жалақысы сәйкесінше 385,6 мың теңге және 335,6 мың теңге Атырау және Маңғыстау облыстары, сондай-ақ Астана және Алматы қаржы-экономикалық орталықтары (тиісінше 308,4 мың теңге және 261,7 мың

теңге). Егер Алматы жалпы ішкі өнім, ШОБ субъектілерінің саны, бюджет кірісі бойынша көшбасшы болса, елорданың өсу қарқыны мен орташа жалақы бойынша көшбасшылық орын алды. Талдықорған, Қонаев және Жезқазған тұрғындары салыстырмалы түрде төмен жалақы алады.

Сурет 8 - Қалалар бөлінісінде орташа жалақы, мың теңге, 2018-2022 жж.
Figure 8 - Average salary in the division of cities, thousand tenge, 2018-2022

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Сатып алу қабілетінің төмендеуін халықтың элеуметтік осал топтары қатты сезінеді. Кедейліктің ең жоғары деңгейі елдің оңтүстік аймақтарында байқалады. Мәселен, Түркістан облысында зерттеу кезеңінің нәтижелері бойынша табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 10,4%-ын, ал Шымкент

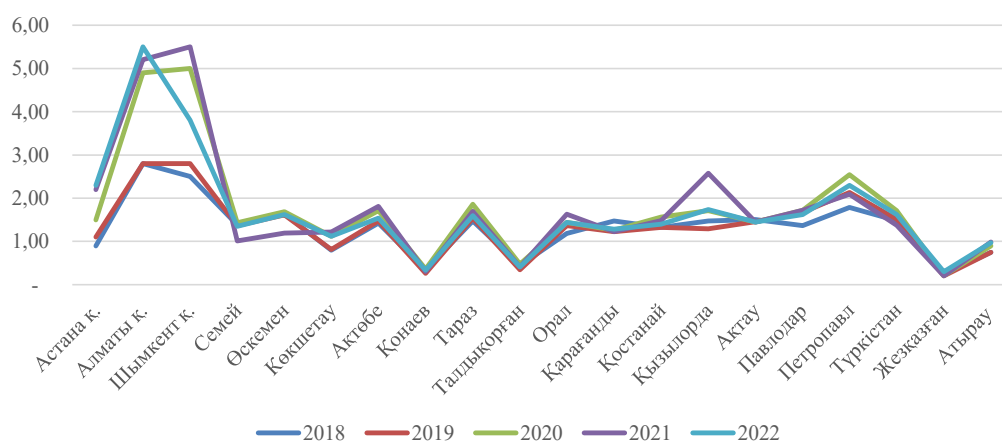
қаласында-4,4%-ын құрады. Маңғыстау облысында орташа жалақының жоғары болуына қарамастан, табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 5,7%-ға жетті. Бұл жерде Жамбыл облысы да ерекшеленді, онда бұл көрсеткіш 5,4%-ын құрады (9-кестені қараңыз).

Кесте 9 - Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі, %, 2018-2022 жж.

Table 9 - Share of the population whose income is below the minimum subsistence level, %, 2018-2022

Аймақ	2018	2019	2020	2020	2021	2022	Өсім	Орта	Балл
Ақмола	4,6	4,4	5,1	5,1	5,7	5,9	128%	5,1	4,9
Ақтөбе	3,1	3,2	3,8	3,8	3,9	4,3	136%	3,7	3,5
Алматы	3,6	3,2	3,8	3,8	4,2	3,6	101%	3,7	3,6
Атырау	2,6	2,8	3,0	3,0	3,4	3,3	126%	3,0	2,9
Батыс Қазақстан	3,2	3,8	4,0	4,0	4,1	4,2	129%	3,9	3,7
Жамбыл	4,9	5,2	6,0	6,0	5,1	5,1	105%	5,4	5,2
Қарағанды	2,3	2,2	2,5	2,5	2,7	3,2	138%	2,5	2,4
Қостанай	3,7	3,2	3,6	3,6	3,5	4,3	118%	3,6	3,5
Қызылорда	4,9	4,4	5,7	5,7	4,9	4,9	100%	5,1	4,9
Маңғыстау	5,0	4,3	5,4	5,4	6,4	7,7	154%	5,7	5,5
Павлодар	3,4	4,1	4,4	4,4	4,0	3,9	115%	4,0	3,9
Солтүстік Қазақстан	4,9	5,1	6,6	6,6	5,1	5,7	116%	5,7	5,4
Түркістан	11,1	10,5	11,0	11,0	9,5	9,1	82%	10,4	10,0
Шығыс Қазақстан	5,0	5,2	5,3	5,3	4,9	4,6	92%	5,0	4,8
Астана қ.	0,9	1,1	1,5	1,5	2,3	2,0	229%	1,5	1,5
Алматы қ.	2,8	2,5	4,7	4,7	4,7	4,4	160%	3,9	3,8
Шымкент қ.	2,7	3,0	4,7	4,7	5,3	6,4	240%	4,4	4,3

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Сурет 9 - Қалаларда табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халық, %, 2018-2022

Figure 9 - Population whose income is below the minimum subsistence level in the cities, %, 2018-2022

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Қазақстандағы кедейліктің ең төменгі деңгейі елордада тіркелді, онда халықтың 1,5% - ы күнкөріс деңгейінен төмен табысқа ие. Алматыда бұл көрсеткіш 3,9%, Қарағанды облысында - 2,5% құрады.

Кедейлік шегінен төмен тұрғындардың саны бойынша Алматы, Астана және Шымкент қалалары көш бастап тұр.

Нәтижесінде әлеуметтік даму және өмір сүру деңгейі сегментінде Астана қаласы бірінші орында тұр.

Кесте 10 - Әр аймақ бойынша көрсеткіштер бойынша есептеулер, балл
Table 10 - Calculations of indicators for each region, score

	Қаржылық-экономикалық көрсеткіштер			Бизнестің дамуы				Әлеуметтік индикаторлар			Балл Total
	Tax_Budget	GRP	Tax_NF	Num_SME	Share_SME	I_FA	R_T	P_G	AS	Кедейлік	
Ақмола	0,9	2,1	0	2,40	5,09	1,16	0,87	3,69	4,53	4,9	25,6
Ақтөбе	1,5	2,5	0,953	3,14	4,02	1,84	1,76	4,37	4,97	3,5	28,6
Алматы	2,3	1,3	0,0009	6,39	6,02	2,10	1,57	9,56	4,59	3,6	37,4
Атырау	6,1	10,0	10	2,59	3,80	10,00	1,01	3,20	10,00	2,9	59,6
Батыс Қазақстан	1,6	3,3	4,76	2,22	6,31	1,49	0,95	3,26	5,32	3,7	32,9
Жамбыл	0,5	1,2	0,0001	3,57	4,24	1,06	0,97	5,66	4,26	5,2	26,7
Қарағанды	2,0	3,1	0	4,66	3,16	1,87	2,99	6,57	5,39	2,4	32,1
Қостанай	1,0	2,3	0	2,75	5,40	0,92	1,24	4,27	4,59	3,5	26,0
Қызылорда	0,6	1,6	0,82	2,45	3,13	1,20	0,89	3,98	4,86	4,9	24,4
Маңғыстау	1,6	3,6	3,8	2,78	4,55	1,61	0,79	3,46	8,70	5,5	36,4
Павлодар	1,4	3,0	0	2,37	3,25	1,39	1,24	3,73	5,04	3,9	25,3
Солтүстік Қазақстан	0,4	2,0	0	1,56	5,58	1,07	0,79	2,71	4,19	5,4	23,7
Түркістан	1,1	0,8	0,04	7,27	4,40	1,65	0,60	10,00	4,24	1	31,1
Шығыс Қазақстан	1,6	2,4	0,0218	4,73	3,48	1,78	3,11	6,16	5,15	4,8	33,2
Астана қ.	10	4,7	0,43	7,38	10,00	2,96	3,99	5,66	8,00	10	63,1
Алматы қ.	5,5	4,9	0,06	10,00	7,97	2,26	10,00	9,55	6,79	3,8	60,8
Шымкент қ.	0,9	1,6	0	3,55	5,80	1,21	1,37	5,18	4,34	4,3	28,3

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлармен құрастырылған (2022)

Жоғарыда аталған он көрсеткішті талдау нәтижесінде Астана қаласы 100-ден 63,1 жиынтық баллмен көш бастап тұр, Алматы қаласы мен Атырау облысы екінші және үшінші орындарға ие болды.

Қазақстанның астанасы Астана да бюджеттен бөлінетін қаржы көлемінің жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Бұл қаланың елдің саяси, әкімшілік және экономикалық қызметінің орталығы ретіндегі стратегиялық маңыздылығына байланысты. Сонымен қатар, Қазақстанның экономикалық және мәдени өмірінің астанасы Алматы барлық жылдардағы ең жоғары бюджеттік қаражатқа ие. Бұл қаланы дамытуға бағытталған түрлі жобаларға, инфрақұрылымға және әлеуметтік бағдарламаларға құйылған қомақты инвестициялармен байланысты.

Атырау облысы Қазақстан экономикасының негізі мұнай-химия өнеркәсібінің орталығы. Солтүстік Қазақстан облысындағы ең төменгі көрсеткіш-23,7 балл, одан кейінгі орындарды Қызылорда облысы (24,4) және Павлодар облысы (25,3) иеленеді.

Қорытындылай келе, біздің талдауымыз Қазақстандағы аймақ та, қала да 100 балл жинамағанын көрсетті. Сонымен қатар, аймақтар арасында үлкен алшақтық бар. Максималды балл (63,1) мен минималды (23,7) арасындағы алшақтық шамамен 40 баллды құрайды.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері Қазақстан өңірлерінің даму деңгейі барлық зерттелетін көрсеткіштер бойынша бір-бірінен ерекшеленетінін көрсетті. Көрсеткіштердің әртүрлі топтары бойынша әр түрлі көшбасшылар бар, бірақ олар негізінен Астана, Алматы және Атырау облыстарының қалалары.

Қорытынды

Зерттеуді қорытындылай отырып, Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының біркелкі еместігін атап өткен жөн. Алматы және Астана қалалары, сондай-ақ Атырау облысы сияқты бюджет қаражаты көп бөлінетін өңірлер Қазақстанның қаржы-экономикалық дамуы үшін маңызы зор.

Астана (ел астанасы) және Алматы (ірі қала) дамыған инфрақұрылым, белсенді іскер қоғамдастық, қызметтердің кең спектрі және экономикалық белсенділіктің жоғары деңгейлі өңірлер. Сонымен қатар, Алматы және Астана қалалары елдің жетекші қаржы орталықтары. Алайда, олар басқа өңірлерге де дамуға қомақты қаражат бөлуде. Одан кейінгі көшбасшылар – мұнай-газ саласының орталықтары Атырау мен Маңғыстау облыстары. Олардың мұнай мен газ саласының кірістері мен инвестициясының жоғары болуымен байланысты.

Қорытындылай келе, біздің талдауымыз Қазақстандағы аймақ та, қала да 100 балл жинамағанын көрсетті. Сонымен қатар, аймақтар арасында үлкен алшақтық бар. Максималды балл (63,1) мен минималды (23,7) арасындағы алшақтық шамамен 40 баллды құрайды.

Қазақстан үкіметі әлемдік қауымдастықтың өзекті тұрақты даму мақсаттарының бірі «Елдер ішіндегі және олардың арасындағы теңсіздікті азайту» мәселесіне бет бұрып аймақтар арасындағы дамуды теңестіруге және теңсіздікті азайтуға күш салуда. Бұл елдің барлық өңірлерінде тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін экономиканың әртүрлі секторларына, инфрақұрылымға, әлеуметтік қызметтерге және білім беруге бағытталған бағдарламалар мен инвестицияларды қамтитын іс шаралардан көрініс тауып отыр.

Дегенмен, еліміздің кейбір өңірлері, әсіресе, шалғай және ауылдық елді мекендердің дамуында кемшін тұстарының бар екенін атап өту керек. Олардың қатарында Солтүстік Қазақстан, Қызылорда және Павлодар облыстары. Бұл аймақтар инфрақұрылымның жоқтығынан, жұмыспен қамту және экономикалық даму мүмкіндіктерінің шектеулілігінен, әлеуметтік қызметтердің төмен қолжетімділігінен зардап шегіп отырғаны анық.

Аймақтар арасында теңсіздіктер анықталды, кейбір аймақтар донор болса, басқалары мемлекеттік қаражатты алушыға айналады. Бұл бюджеттердің тәуелсіздігіне және олардың өзін-өзі қаржыландыруын арттыру қажеттілігіне әсер етуі мүмкін. Сол себепті, елдегі аймақтардың анағұрлым тең және тұрақты

дамуына қол жеткізу үшін бюджет қаражаты аз бөлінетін аймақтарға да назар аударып, олардың экономикалық өсуін ынталандыру шараларын қабылдау қажет.

References

1. Athreye, S., & Cantwell, J. (2007). Creating competition? Globalisation and the emergence of new technology producers. *Research Policy*, 36(2), 209-226. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2006.11.002>
2. Bureau of National Statistics (2022). [cited March 30, 2022]. Available at: <http://www.stat.gov.kz>
3. Calero, C., & Turner, L. W. (2020). Regional economic development and tourism: A literature review to highlight future directions for regional tourism research. *Tourism Economics*, 26(1), 3-26. <https://doi.org/10.1177/1354816619881244>
4. Case, A., & Deaton, A. (2020). *Deaths of despair and the future of capitalism*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpr7rb2>
5. Ceccato, V., Kahn, T., & Vazquez, L. C. (2021). Lethal violence in Brazil: A systematic review of Portuguese-language literature from 2000 to 2020. *Criminal justice review*, 46(4), 404-434. <https://doi.org/10.1177/07340168211038273>
6. Chen, H., Wang, M., & Zheng, S. (2022). Research on the spatial network effect of urban tourism flows from Shanghai Disneyland. *Sustainability*, 14(21), 13973. <https://doi.org/10.3390/su142113973>
7. Chen, S., Tan, Z., He, X., & Zhang, L. (2023). The measurements and analysis of spatial-temporal variations of Human Development Index based on planetary boundaries in China: Evidence from provincial-level data. *Land*, 12(3), 691-713. <https://doi.org/10.3390/land12030691>
8. Chyn, E., & Katz, L. F. (2021). Neighbors matter: Assessing the evidence for place effects. *Journal of Economic Perspectives*, 35(4), 197-222. <https://doi.org/10.1257/jep.35.4.197>
9. Combes, P. P., & Lafourcade, M. (2005). Transport costs: measures, determinants, and regional policy implications for France. *Journal of economic geography*, 5(3), 319-349. <https://doi.org/10.1093/jnlcgg/lbh062>
10. Currie-Alder, B., Kanbur, R., Malone, D., & Medhora, R. (2014). *International development: ideas, experience and prospects*. Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199671656.001.0001>
11. Dwumfour, R. A., & Ntow-Gyamfi, M. (2018). Natural resources, financial development and institutional quality in Africa: is there a resource curse? *Resources Policy*, 59, 411-426. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2018.08.012>
12. Greene, F. J., Tracey, P., & Cowling, M. (2007). Recasting the city into city-regions: place promo

1. tion, competitiveness benchmarking and the quest for urban supremacy. *Growth and Change*, 38(1), 1- 22. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.2007.00350.x>
2. Guaralda, M., Hearn, G., Foth, M., Yigitcanlar, T., Mayere, S., & Law, L. (2020). Towards Australian regional turnaround: insights into sustainably accommodating post-pandemic urban growth in regional towns and cities. *Sustainability*, 12(24), 10492. <https://doi.org/10.3390/su122410492>
3. Islam, A., & Wahab, S.A. (2021). The intervention of strategic innovation practices in between regulations and sustainable business growth: a holistic perspective for Malaysian SMEs. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 17(3), 396-421. <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-04-2020-0035>
4. Kaplinsky, R. (2013). Past innovation trajectories in Latin America and current innovation trajectories in the Asian driver economies. In: Dutrénit, G., Lee, K., Nelson, R., Vera-Cruz, A.O., Soete, L. (eds). *Learning, Capability Building and Innovation for Development. EADI Global Development*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137306937_14
5. Kellermann, M. (2005). *Power resources and inequality in Canadian provinces*. Harvard University. [cited March 30, 2022]. Available at: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=05a054bda69b6b7177342909918a0195bbf67f87>
6. Łasak, P. (2022). The role of financial technology and entrepreneurial finance practices in funding small and medium-sized enterprises. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 18(1), 7-34. <https://doi.org/10.7341/20221811>
7. Liu, H., Saleem, M. M., Al-Faryan, M. A. S., Khan, I., & Zafar, M. W. (2022). Impact of governance and globalization on natural resources volatility: The role of financial development in the Middle East North Africa countries. *Resources Policy*, 78, 102881. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102881>
8. Mousavi, A., & Clark, J. (2021). The effects of natural resources on human capital accumulation: A literature survey. *Journal of Economic Surveys*, 35(4), 1073-1117. <https://doi.org/10.1111/joes.12441>
9. OECD (2020). *Regional policy measures to promote diversification and productivity growth in Kazakhstan*. OECD Publishing. [cited March 30, 2022]. Available at: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Regional-Policies-to-Support-Diversification-and-Productivity-Growth-in-Kazakhstan-ENG.pdf>
10. Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2014). Local and regional development in the Global North and South. *Progress in Development Studies*, 14(1), 21-30. <https://dx.doi.org/10.1177/1464993413504346>
11. Ramos-Escudero, A., García-Cascales, M. S., Cuevas, J. M., Sanner, B., & Urchueguía, J. F. (2021). Spatial analysis of indicators affecting the exploitation of shallow geothermal energy at European scale. *Renewable Energy*, 167, 266-281. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.11.081>
12. Ran, H., Ma, Y., & Xu, Z. (2022). Evaluation and prediction of land use ecological security in the Kashgar region based on Grid GIS. *Sustainability*, 15(1), 40. <https://doi.org/10.3390/su15010040>
13. Rodríguez-Pose, A. (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 189-209. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024>
14. Tan, J., Lo, K., Qiu, F., Liu, W., Li, J., & Zhang, P. (2017). Regional economic resilience: Resistance and recoverability of resource-based cities during economic crises in Northeast China. *Sustainability*, 9(12), 2136. <https://doi.org/10.3390/su9122136>
15. Tsaurkubule, Z., Kenzhin, Z., Bekniyazova, D., Bayandina, G., & Dyussembekova, G. (2020). Assessment of competitiveness of regions of the Republic of Kazakhstan. *Insights into Regional Development*, 2(1), 469-479. [https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1\(6\)](https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1(6))
16. UNCTAD (2013). *World Investment Report. Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. United Nations Conference on Trade and Development, United Nations. [cited March 30, 2022]. Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2013overview_en.pdf
17. United Nations (2016). *Sustainable development goals*. [cited March 30, 2022]. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>
18. van Langen, S. K., Vassillo, C., Ghisellini, P., Restaino, D., Passaro, R., & Ulgiati, S. (2021). Promoting circular economy transition: A study about perceptions and awareness by different stakeholders groups. *Journal of Cleaner Production*, 316, 128166. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128166>
19. Venables, A. J. (2016). Using natural resources for development: why has it proven so difficult?. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 161-184. <https://doi.org/10.1257/jep.30.1.161>
20. Yao, Y., Li, X., Liu, X., Liu, P., Liang, Z., Zhang, J., & Mai, K. (2017). Sensing spatial distribution of urban land use by integrating points-of-interest and Google Word2Vec model. *International Journal of Geographical Information Science*, 31(4), 825-848. <https://doi.org/10.1080/13658816.2016.1244608>
21. Yumashev, A., Ślusarczyk, B., Kondrashev, S., & Mikhaylov, A. (2020). Global indicators of sustainable development: Evaluation of the influence of the human development index on consumption and quality of energy. *Energies*, 13(11), 2768. <https://doi.org/10.3390/en13112768>

Information about the authors

Akbota G. Anesova – PhD candidate, Eurasian Technological University, Almaty, Kazakhstan, email: a_bota@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1102-1803>

Chingiz B. Zhumagulov – PhD candidate, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, email: n_kenzhegul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3147-4945>

Gulnaz Zh. Alibekova – PhD, Leading Researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: g_alibekova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3498-7926>

***Raigul D. Doszhan** – PhD, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, email: rdd2011@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-3568>

Авторлар туралы мәліметтер

Анесова А. Г. – PhD докторант, Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан, email: a_bota@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1102-1803>

Жумагулов Ч.Б. – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, email: n_kenzhegul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3147-4945>

Алибекова Г.Ж. – PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан, email: g_alibekova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3498-7926>

***Досжан Р.Д.** – PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, email: rdd2011@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-3568>

Сведения об авторах

Анесова А.Г. – PhD докторант, Евразийский технологический университет, Алматы, Казахстан, email: a_bota@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1102-1803>

Жумагулов Ч.Б. – PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: n_kenzhegul@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3147-4945>

Алибекова Г.Ж. – PhD, Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: g_alibekova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3498-7926>

***Досжан Р.Д.** – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: rdd2011@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7480-3568>